

УДК 316.776.23

НАТАЛІЯ КОСТЕНКО,

доктор соціологічних наук, завідувачка відділу соціології культури і масових комунікацій Інституту соціології НАН України

СЕРГІЙ МАКЕЄВ,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України

Новини часів війни й виборів

Анотація

Викладені дані моніторингу політичних новин, який здійснюється Академією української преси та науковцями Інституту соціології НАН України методом кількісного контент-аналізу новинних програм провідних українських телеканалів. Війна на сході країни та перебіг кампанії з виборів президента у травні 2014 року подаються в новинах у перспективі “журналістики відданості” — зафіксована мономодальність і моновалентність медіа-ландшафту. На відміну від президентських, вибори до Верховної Ради у жовтні 2014 року підвищили градус політичного життя й увиразнили неоднорідність політичних уподобань громадян. Відтворюється нова сегментація політичного поля України. Новини орієнтуються на лідерів передвиборних перегонів і тих, хто активно створює інформаційні приводи.

Ключові слова: *новини, телебачення, війна, вибори, журналістика відданості, медіа-ландшафт*

Добре відомо, оскільки підтверджено численними обстеженнями, що саме телебачення є для громадян України основним джерелом інформації про соціально-політичні процеси та події, а в структурі мовлення основна роль розділена в ньому між новинами й політичними ток-шоу різної періодичності. Війна, звісно, постійно присутня на телевізійному екрані, в тому

числі її у новинах, адже на різних континентах вона безперервно точиться. Проте то були “чужі” війни, і вперше в історії незалежної України війна на власній території опинилася у фокусі телевізійного контенту взагалі та новинних програм зокрема. Виняткова ситуація вимагала повороту у змісті та форматі повідомлень і, у відповідь на такого роду припис, новини перетворилися у зіставленні з мирним часом та змінювалися впродовж року. Водночас вони представляли війну не в усіх її жахливих подробицях, незамаскованою вибірковістю намагаючись не особливо тяжко травмувати суспільні почуття і мораль. Отже, контент новин (медіа-реальність) складався як наслідок зустрічних тенденцій форматування — новин війною та війни новинами. У травні та жовтні 2014 року до процесу форматування долучилися й вибори — весною президентські, восени — парламентські.

Хроніка ж медійних та бойових подій у стислому переказі виглядає наступним чином. Після анексії у березні Криму Росією військові дії розгорнулися у Донецькій та Луганській областях, де виникли відповідні “республіки”. Медійний простір модифікується, в ньому утверджуються нові розрізнення — як і кого іменувати, як ідентифікувати причини, зміст, перебіг і наслідки такого роду подій; він стає гостро конфліктним, тут відбувається зіткнення інтерпретацій, що їх пред’являють протилежні сторони, словники їхнього захисту та обвинувачень принципово не збігаються або стають дзеркальними, а відтінки чорного чи білого виводяться із публічної риторики. Крім того, сторони намагаються встановити контроль за доступом громадян до альтернативної інформації, мотивуючи це станом інформаційної війни; дія, яку іноді називають “дурною взаємністю” (Р.Жирар), завжди притаманна воєнним часам, не оминула вона й Україну. На сході відключали українські телеканали і транслювали російські, що мало на меті, очевидно, зміцнення колективної (регіональної) солідарності на ґрунті територіального та мовно-інформаційного зближення з іншою державою. Оскільки телебачення залишається в Україні найдоступнішим медіа, остільки створення однорідного і незабрудненого “ворожою пропагандою” мовного середовища мало сенс в очах і головах тих, хто діяв саме так. Реакція відповідальних за інформаційну політику у центрі і на заході країни була аналогічною — з кабельних мереж та ефіру видалялися російські телеканали. Проте доступ через інтернет до них залишався відкритим, а отже, уся акція набувала ще й символічного характеру, адже той, хто мав бажання, мав і змогу індивідуально відтворювати конфронтаційну діалогічність телевізійного мовлення.

У квітні на сході країни розпочалася антитерористична операція української армії, Національної гвардії та добровольчих батальйонів, яким активно допомагали обмундируванням і продовольством українські волонтери, а влітку вже розгорнулася повномасштабна війна проти збройних сил Росії, добровольців та місцевих ополченців, з численними жертвами з обох сторін, пораненими, сотнями тисяч біженців. На російському телебаченні українських військових називали “фашистами”, на українському протилежну сторону — агресорами, терористами, бойовиками. 5-го вересня у Мінську було підписано мирну угоду, інтенсивність бойових дій помітно зменшилася, проте військові продовжували гинути. На частині територій Донецької

та Луганської областей ані президентські, ані парламентські вибори не проводилися, в листопаді там були обрані органи влади, що не визнані центральною владою в Києві. Так до конфіскованої в Україні території (Крим) додалися території відторгнуті, а шанси повернення до статус-кво початку 2014 року є більш ніж проблематичними.

Уявлення про те, якими є телевізійні новини напередодні спочатку президентських 25 травня, а потім парламентських 26 жовтня 2014 року та за умов здійсненої анексії та війни на східних територіях України, спираються на результати довгострокового проекту “Моніторинг політичних новин”, що здійснюється Академією української преси та науковцями Інституту соціології НАН України¹. У лютому, квітні, травні (на двох тижнях), вересні (на двох тижнях) та жовтні 2014 року спостереженню методом контент-аналізу підлягали програми новин у прайм-тайм на каналах українського телебачення “УТ-1”, “Інтер”, “1+1”, Новий канал, “СТБ”, “Україна”, “ICTV”, “TVi” (в осінній хвилі новини на “TVi” замінили на новини 5-го каналу). Нижче послатимемося на дані саме цих досліджень у тій частині, що стосується передвиборчих кампаній в ситуації збройного конфлікту (повні аналітичні матеріали виставлено на сайті Академії української преси, www.aup.com.ua).

У сучасній історії є аналогія президентським виборам на фоні збройного конфлікту у країні з його численними жертвами серед військових та цивільних — у Сирії в червні 2014 року. Проте екстраординарність обставин в нашій країні зумовлюється ще й радикальним способом зміни влади, що відбувся в останню декаду лютого 2014 року: частина населення наполягала на проєвропейському виборі для України та поваленні чинного політичного режиму, інша частина явно і мовчки підтримувала зближення з Росією і збереження владного статус-кво. Трагічні події 20 лютого змусили обраного у 2010 році президента і частину його прибічників зняти із себе владні повноваження й покинути межі країни. Найближчим наслідком переходу влади до інших політичних сил практично до вересня стало якщо не скасування, то перетворення на малозначущі деяких традиційних розрізень на кшталт “влада — опозиція”, оскільки остання не була організаційно сформована, а також актуалізація таких розрізень, здавалося б, остаточно виведених з політичного чи журналістського вжитку. У вересні та жовтні ситуація помітно коригується.

Увага академічних експертів та спеціалістів у сфері політики до того, як конфлікти та війни подаються у друкованих та електронних медіа, залишається і високою і постійною. Достатньо послатися на матеріали, що розміщуються на порталі “The War and Media Network” (www.warandmedia.org), мета якого визначена як встановлення продуктивного діалогу між дослід-

¹ “Моніторинг політичних новин” здійснюється Академією української преси та науковцями Інституту соціології НАН України з 2003 року методом кількісного контент-аналізу новинних програм провідних українських телеканалів (www.aup.com.ua). Наукове керівництво — Н.Костенко, В.Іванов. Для обстеження 2014 року фінансову підтримку надано Посольством Великої Британії в Україні, міжнародним фондом “Відродження”, агентством США з Міжнародного розвитку (USAID) та програмою “У-Медіа” Інтерньюз Нетворк.

никами і практиками, які цікавляться відношенням між війною і медіа, включно з журналістами, політиками, військовими, вченими, художниками, письменниками, діячами кіновиробництва, але не обмежуються тільки ними, а також на аналітичні статті першого у даному проблемному полі міждисциплінарного часопису “War, Media & Conflict”, що з 2008 року виходить тричі на рік у видавництві “SAGE”.

На матеріалах різних медіа і на різномірних подіях показано парадигмальну значущість розрізнення “ми – вони”, де “вони” — це терористи і злочинці, носії відповідної релігії чи ідеології, а “ми” — благородні і мужні, й зафіксовано розбіжності у презентації війни 2006 року між Ізраїлем та Хезболла у телевізійних новинах США, Ізраїлю, Лівану та Аль-Джазіри [Melki, 2014]. У результаті домінантною тенденцією в медіа є подання спрощеної та стереотипної картини конфліктів взагалі — продукт “журналістики відданості і вірності”, як її іноді називають [Ruigrok, 2008]. Допитливий і методично забезпечений аналіз хоча й дає змогу виявляти відмінні тональності подання змісту та образів зіткнень та суперечок [Goddard, etc., 2008], однак радикально налаштовані дослідники взагалі ставлять під сумнів можливість “новин про війну” [Bell, 2008] або ж констатують, що так званий таблоїдний журналізм давно вже покінчив із професійною журналістикою і творить симулякри об’єктивності [Rusciano, 2010]. Водночас має місце і нова “пропаганда подвигу” таких собі озброєних робін гудів або ж чевгар, безкорисливих борців за справедливість, яку для XXI століття ретельно препарує в недавній книзі Н.Болт [Bolt, 2012].

Ситуація в Україні у 2014 році розвивалася стрімко, несподівано і трагічно. Ані експерти, ані журналісти не мали часу підготуватися до відповідей на запитання про те, якими можуть чи мають бути телевізійні новини або ж як додержуватися стандартів і норм, визнаних світовою журналістською спільнотою. Реакція редакційних колегій та репортерів була радше спонтанною, ніж раціонально обґрунтованою.

Вибори президента-2014: “журналістика відданості”

Екстраординарні події призвели до значного збільшення новинного віщання: програми новин стали значно довшими, зросла і кількість повідомлень про події. Порівняно із травнем минулого року у травні 2014-го обсяг тижневого новинного потоку зріс у 1,5 раза (з 66714 до 100095 сек.), кількість згадувань про політиків — майже удвічі (з 520 до 1010), а обсяг прямої мови політиків в ефірі — більш як у 2,5 раза (від 4808 до 13038 сек.).

Після лютневих подій на Майдані новини усіх залучених в обстеження телеканалів стають, так би мовити, україноцентричними: середня частка повідомлень про політичні події в Україні впродовж весняних місяців 2014 року досягла позначки двох третин (59–63%), тоді як рік тому коливалася в межах чверті (25–26%), а разом з повідомленнями про міжнародну реакцію на український конфлікт сягнула трьох чвертей усіх новин (71–73%). У фокусі уваги “гаряча точка” на мапі країни: наприкінці травня частка повідомлень зі східних областей посідає майже половину новинного потоку (43%, у середині травня 45%) (див. також рис. 1).

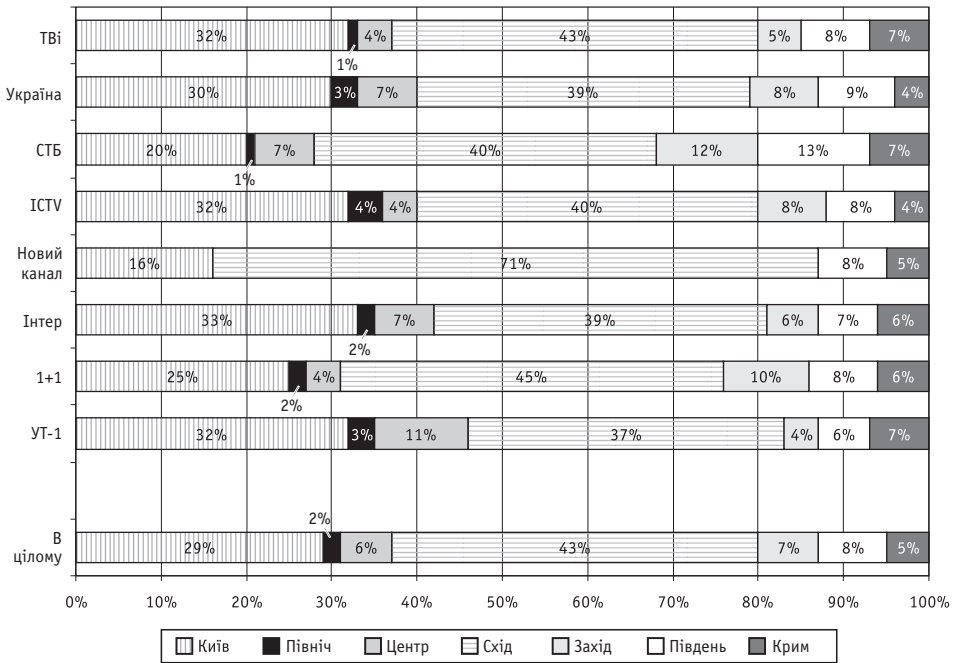

Рис. 1. Розподіл уваги новинних програм телеканалів до подій у регіонах України: 19–24 травня 2014 року (N = 779 повідомлень про Україну)

Програми починаються зведеннями з фронтів, станом справ у східних областях, продовжуються труднощами з підготовкою до виборів, подаючи події, як правило, з однієї оцінної перспективи. Важливий для журналістів показник збалансованості інформації, який упродовж року утримувався на рівні 15–23%, упав до 11%, тобто лише кожне десяте повідомлення подавалося з кількома точками зору на події. При цьому негатив випадає переважно на політичних суб'єктів, що конфронтують з усією країною, самопроголошені “ДНР” і “ЛНР” та їхнє керівництво. Однак це ще той час, коли лідерам-федералістам не повністю відмовляють у новинному ефірі українських каналів. В останній тиждень перед президентськими виборами висловлення В.Болотова (“ЛНР”), І.Гірка, П.Губарева (“ДНР”) транслювалися на одному-двох каналах (115 сек., 21 сек., 21 сек. відповідно), а “народний мер” Слов’янська В.Пономарьов мав синхрон на п’яти каналах (95 сек.). Попри негативний контекст одна тільки присутність лідерів та громадян самопроголошених “ДНР” і “ЛНР”, надана їм можливість публічно висловити свою думку виступала актом легітимації їх, певного визнання, ступінь якого, втім, не визначити і не виміряти. Проте і альтернативна опція — не показувати і не згадувати — є ще більш неприйнятною. Отже, колективи ньюзрумів свій вибір зробили за відсутності акцептованого правила, якого мають дотримуватися журналісти за обставин, що склалися.

Ще одна незвична ознака полягала в наявності повідомлень з Фейсбука, Твіттера, блогів: їхня частка становила 5% на другому тижні травня і 7% — на третьому. Вимушений, незаперечно, крок редакторів новинних програм за

відсутності на той момент регулярних повідомлень офіційних прес-служб АТО і неможливості робити свою справу кореспондентам безпосередньо на місці подій. Тим самим новини насичувалися повідомленнями, які неможливо було перевірити, журналістика фактів вивільняла простір журналістиці чуток, поголосок, викривлень. На війні, мабуть, інакше й не буває, адже правді з різних, іноді дуже поважних причин, тут не місце, її заступають замовчування і недомовки щодо невдач, акцентуація успіхів, поширенням чи навіть продукуванням яких тільки і залишається займатися новинним медіа. Показово, що у квітні громадяни — постраждалі, залучені у протиборство, спостерігачі — в новинах частіше за політиків та офіційних осіб коментували події (у 30% проти 26% повідомлень про Україну), а у травні частіше за експертів (у 25% проти 17% повідомлень про Україну): як могли, як відчували, як розуміли причини та наслідки того, що відбувається, на свій лад та розсуд.

Увага в новинах до власне виборів президента поступово зростала від 13% усіх повідомлень у квітні до 18% на другому тижні травня і до 31% напередодні дня голосування (рис. 2). На фінішній прямий найбільшу увагу до такої події продемонстровано на каналах “ICTV” (49%) та “TVi” (44%). Проте за два тижні до виборів увага до них була нижчою (18%), ніж за місяць на попередніх президентських виборах у грудні 2009 року (21%), кандидати в президенти менше говорили в ефірі, процедура обмежилася одним туром, начебто згідно із уявленням про доцільність чи недоцільність різного роду витрат в умовах воєнного часу.

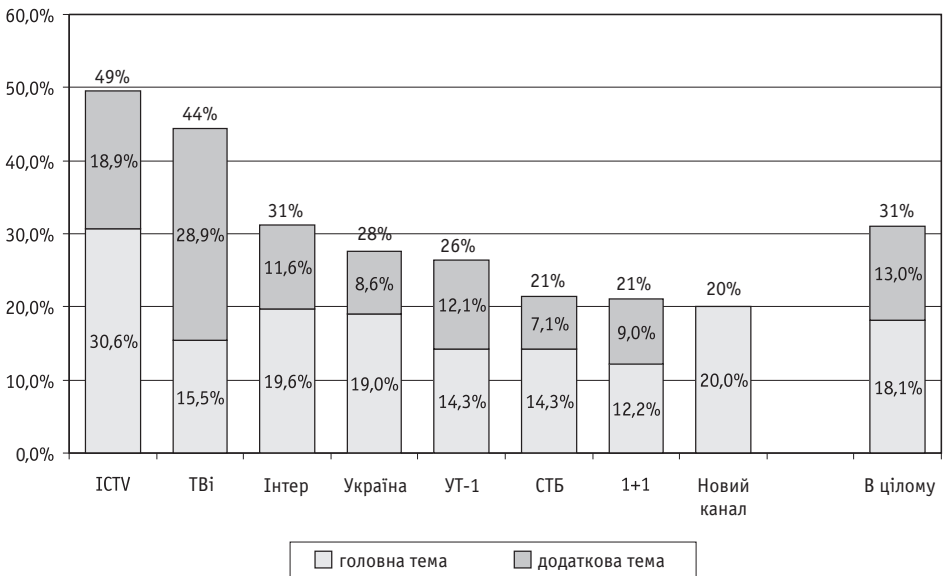

Рис. 2. Увага до президентських виборів у новинах українських телеканалів: 19–24 травня 2014 року (N = 779 повідомлень про Україну)

Легітимність виборів в інтерпретації новин під сумнів не ставиться. Принаймні у 90% випадків про неї взагалі не згадують тоді, коли йдеться про вибори як головну тему повідомлень, у 9% випадків у новинах підтвер-

джується легітимність і лише в 1% повідомлень порушується питання про їхню нелегітимність. Між тим сюжети про неможливість організації виборів на більшості дільниць Донецької та Луганської областей подавалися регулярно. Так і відбулося: у Донецькій області проголосувало дещо більше ніж 115 тис. виборців, тобто у 23 рази менше, аніж на виборах 2010 року, а у Луганській області 52 тис., що у 27 разів менше, аніж на попередніх президентських виборах.

Загалом в усіх новинних програмах увага (тобто згадування у повідомленнях) напередодні виборів (19–24 травня) була зосереджена переважно на трьох претендентах на найвищу державну посаду: Ю.Тимошенко (4,4%), П.Порошенко (4,2%), С.Тігіпко (3,1%). Інші кандидати, як і попереднього тижня, згадувалися не так часто, що головню збігалось з результатами опитувань громадської думки й загальними коментарями в публічній сфері (рис. 3). В новинах не прийнято роз'яснювати положення програм, тому й увага до них мінімальна, хоча про програму П.Порошенка згадують частіше, адже він явний лідер за передвиборчими опитуваннями, а в медіа та серед експертів дискутується можливість й доцільність завершення усієї кампанії вже у першому турі.

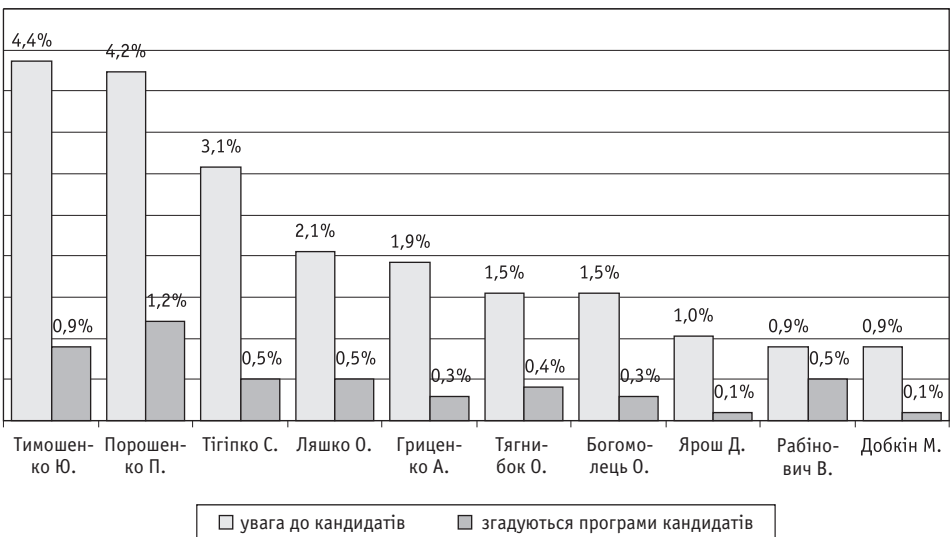

Рис. 3. Увага до кандидатів у президенти та до їхніх програм у новинах українських телеканалів: 19–24 травня 2014 року (N = 779 повідомлень про Україну)

З перебігом президентської кампанії негативна оцінна насиченість згадувань про кандидатів поступально знижувалася. Якщо у квітні негативні й сумнівні оцінки стосувалися П.Симоненка (43% усіх висловлень про політика), Д.Яроша (40%), М.Добкіна (27%), Н.Королевської (25%), Ю.Бойка (17%), С.Тігіпка (16%), Ю.Тимошенко (14%), О.Ляшка (9%), П.Порошенка (2%), а очолював негативний рейтинг О.Царьов (64%), то напередодні виборів серед тих, хто залишився у списку кандидатів, негативно й іронічно оцінювалися П.Симоненко (36%), А.Гриценко (11%), С.Тігіпко

(4%) та Ю.Тимошенко (3%). Суто позитивний оцінний простір, навпаки, зростав, вказуючи на активізацію рекламної функції новин: упродовж останнього тижня перед виборами позитивні іміджі мали П.Порошенко (15% усіх висловлень про політика), Ю.Тимошенко (15%), О.Ляшко (15%), А.Гриценко (11%), О.Тягнибок (8%), С.Тігіпко (7%).

Із наближенням дня голосування зростав і час, наданий у новинних програмах для висловлювань кандидатів: з 1743 секунд у квітні до 1934 секунд на другому тижні травня і до 2081 секунди — на третьому. Але розподілявся основний медіа-ресурс — прямий ефір — між політиками дещо інакше порівняно з рейтингами уваги, що свідчило про відносно автономні практики новин, формовані не без комунікативної активності команд кандидатів і політичних преференцій власників каналів. У квітні 14 кандидатів мали синхрон в новинах; найбільше часу припало на П.Порошенка (21% усього синхрону кандидатів), Ю.Тимошенко (16%), М.Добкіна (15%) та Р.Кузьміна (12%). У травні місяці лише 11, тобто половина зареєстрованих кандидатів, промовляли у програмах новин (так було і на попередніх виборах). На другому тижні найбільшу частку синхрону мали П.Порошенко (20%), Д.Ярош (17%), П.Симоненко (14%), Ю.Тимошенко (12%) та О.Богомолець (9%). Розподіл синхрону напередодні виборів здійснювався на користь тих кандидатів, на кого зробили ставку політичні сили, що конкурують: М.Добкін (24%), П.Порошенко (19%), Ю.Тимошенко (23%). Їхня пряма мова в новинах зайняла дві третини всього синхрону кандидатів, відсунувши на задній план усіх інших. П.Симоненку, наприклад, надали лише 23 секунди ефіру, що у 12 разів менше, ніж тижнем раніше (рис. 4).

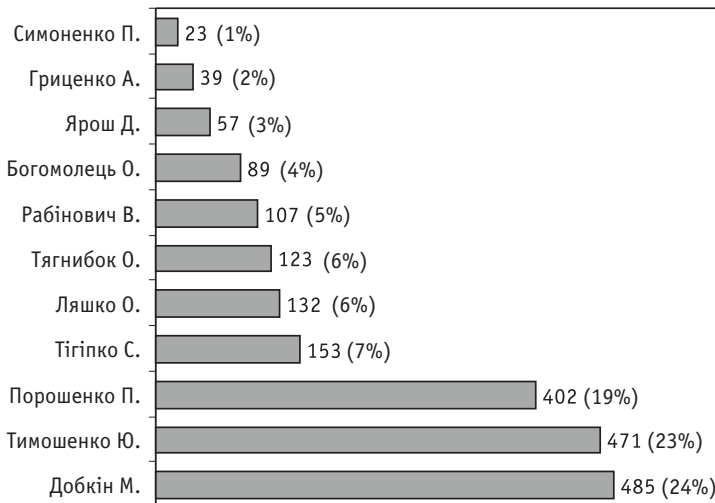

Рис. 4. Висловлення кандидатів у президенти в новинах українських телеканалів: 19–24 травня (N = 2081 сек., %)

Усі 11 кандидатів мали синхрон тільки на каналі “Україна”, 9 — на “Інтері”. На каналі “1+1” напередодні виборів у новинах висловлювався тільки В.Рабінович, на Новому каналі — В.Рабінович і С.Тігіпко, на “TVi” — П.Порошенко і П.Симоненко. У новинах “УТ-1” синхрон кандидатів був

відсутній, оскільки канал виділив спеціальний час для викладення програм усіх зареєстрованих кандидатів у президенти. Судячи із преференцій каналів надавати новинний ефір претендентам на вищий державний пост, вони додержувалися певних передвиборних стратегій (рис. 5).

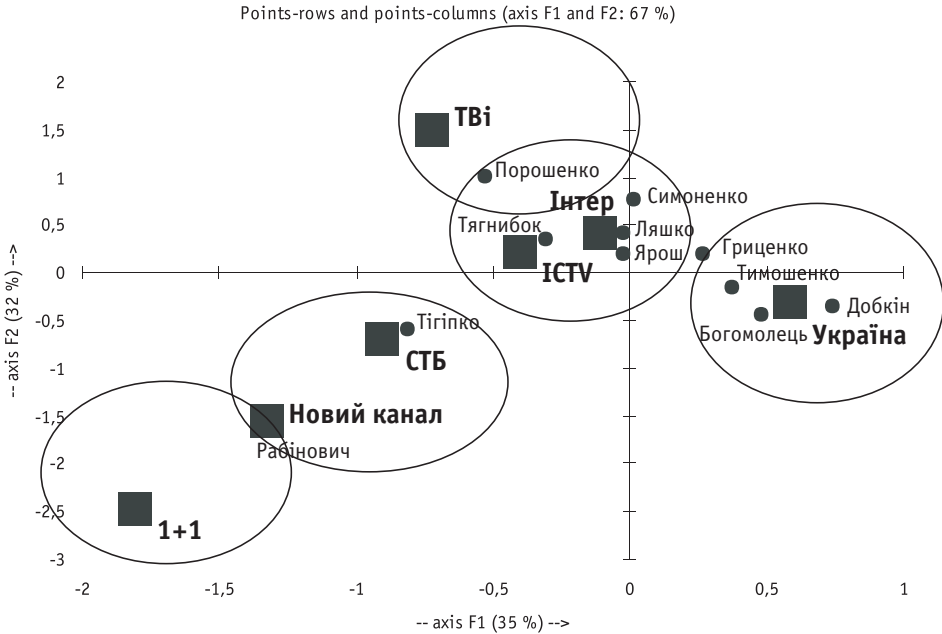

Рис. 5. Передвиборні преференції українських телеканалів: 19–24 травня 2014 р. ($N = 2081$, correspondence analysis*)

* $\chi^2 = 2776.062$ і значиме на рівні 0,050, критичне значення $\chi^2 = 79.083$, за $df = 60$

Отже, із наближенням дати виборів новини набагато частіше позитивно оцінювали кандидатів у президенти, утримуючись від негативних оцінок. Своєю чергою, претенденти гамували критику один одного, підкреслювали свою проукраїнську позицію. В результаті на тлі неоголошеної війни із сусідньою державою, неуваги до змісту програм і ледь не демонстративної політичної толерантності у програмах новин створювалося й підтримувалося враження про патріотично відформатовану кампанію, про майже товариство кандидатів-однодумців, які прагнуть виключно блага рідній країні. Новини фактично транслювали ідею солідарності, яка у наявних обставинах переводила у статус маргінальних розбіжності у політичних симпатіях та антипатіях виборців.

Вибори до Верховної Ради-2014: маніфестація плюральності політичних уподобань

Перезавантаження вищої державної влади продовжилося позачерговими парламентськими виборами, які в дещо інший спосіб формувалися новинами. Інакше бути не могло, адже значна частина виборців Партії регіонів і Комуністичної партії України не прийняли Майдан та його

наслідки щодо перерозподілу владних повноважень, а політичний розкол країни був лише певним чином замаскований президентськими виборами і відтермінований для пред'явлення та актуалізації. І проходив він не за лінією розмежування між Україною і “ДНР” та “ЛНР” згідно із вересневими Мінськими протоколами, а вигадливіше — по східних і південних переважно областях. На диференціацію політичних уподобань чи упереджень населення та готовність пред'являти їх на виборах, напевно, впливали події початку року в українському політикумі й неприхована допомога зброєю й “добровольцями” з боку сусідньої держави. Проте емпірична фіксація наслідків такого впливу — справа складна і потребує окремого дослідження. Структурація ж політичних сил і виборців відбулася наступним чином.

Партія регіонів хоча й офіційно відмовилася від участі у виборах, проте більшість її провідних партійців утворили Опозиційний блок або ж увійшли до списку партії Сергія Тігіпка “Сильна Україна”. Обидві структури активно виступили з критикою влади, відновивши, тим самим, дихотомію “влада — опозиція”, що була елімінована з травневих виборів. Нова влада сконструювала два нові суб'єкти політичного процесу на наступний виборчий цикл: прихильники Президента об'єдналися у Блок Петра Порошенка, а прибічники прем'єр-міністра А.Яценюка — у Народний Фронт. Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина” виступило кадровим донором — частина її членів поповнили списки обох партій у багатомандатному окрузі, частина балотувалися від цих партій в одномандатних округах. Комуністична партія, “Громадянська позиція” (Анатолій Гриценко), Партія “Свобода”, Радикальна партія Олега Ляшка та Об'єднання “Самопоміч”, яка 25 травня отримала 6% голосів на виборах до Київської міської ради, за даними опитувань виборчих настроїв входили до списку основних претендентів на місця у Верховній Раді.

Усього 52 партії висунули своїх кандидатів у народні депутати (на минулих виборах — 87), а 29 з них конкурували за подолання 5-відсоткового бар'єру ще й за партійними списками. Явка на вибори до вищого законодавчого органу була найнижчою за всю історію незалежної України — 52,42% (на чергових виборах 2012 року — 57,98%), а найменше виборців прийшли на дільниці у Донецькій (32%) та Луганській (33%) областях. Тобто значна частина тих, хто має право голосу, очевидно, розгубилися, не знайшли або навіть не шукали прийнятних для себе політичних альтернатив і можливістю громадянського волевиявлення не скористалися. Причому у 27 округах територій цих областей, які підпорядковані “ДНР” та “ЛНР”, вибори не проводилися — там за тиждень було оголошено власні. Більш як половина виборців ігнорували парламентські вибори у Закарпатській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Харківській та Херсонській областях. Утім, загалом, їхня легітимність, як і президентських, під сумнів в новинах не ставиться. Якщо вибори є головною темою, то напередодні дня голосування у 97% випадків про легітимність виборів взагалі не йдеться (наприкінці вересня 94%), а якщо вибори є додатковою темою, то таких 94% повідомлень (у вересні 85%).

Порівняно із травнем 2014 року за тиждень до виборів 26 жовтня обсяг тижневого новинного потоку зменшився з 100 095 сек. до 89 965 сек., а обсяг прямої мови політиків в ефірі — з 13 038 сек. до 11 846 сек. Проте новини, як і впродовж усього року, “україноцентричні” — 64% повідомлень про політичні новини в Україні, а разом з міжнародними, пов’язаними з Україною, 71% усього потоку. Війна на Сході залишається найчастіше згадуваною головною темою повідомлень, хоча її частка зменшилася з 35% на початку вересня до 28% напередодні голосування. Як і у травні, 43% повідомлень були зі східних областей. Новини зостаються й моновалентними: лише 10% повідомлень містять дві точки зору на події, хоча на окремих каналах цей показник досягає 15–18% (“СТБ”, “Інтер”).

З боку України серед учасників конфлікту напередодні виборів найбільша увага до держави та її органів (36% повідомлень, наприкінці вересня 31%) і збройних сил (32%, наприкінці вересня 34%). З боку іншої сторони — до Росії та її керівних органів (12%, на четвертому тижні вересня 15%, на другому тижні вересня 23%), до цивільного населення східних областей — 11% та до озброєних формувань “ДНР” та “ЛНР” — 10% (наприкінці вересня 11%, рис. 6). Серед учасників конфлікту позитивно оцінюються громадські організації та волонтери України (18% усіх згадувань про цих суб’єктів, наприкінці вересня 22%), збройні сили України (8%, на четвертому тижні вересня 11%), а негативні й іронічні оцінки найчастіше адресовані державним органам України — 29% (наприкінці вересня 26%). До цивільного населення на Сході ставлення переважно нейтральне (98%, у вересні 93%), а до незаконних озброєних формувань (92%, у вересні 87%), “ДНР”, “ЛНР”, “Новоросії” (87%, у вересні 79%), а також до Росії та її державних органів (74%, у вересні 74%) і Збройних сил Росії (85%, у вересні 59%) — переважно негативне.

Про таку біполярність оцінок учасників конфлікту свідчить і частотний словник маркувань суб’єктів, що належать до тієї або до іншої сторони. Серед номінацій стійке лідерство посідає опозиція між “Патріоти (активісти, волонтери, побратими, добровольці)” (13% повідомлень) і “Терористи, диверсанти, найманці, бандити, мародери, бойовики” (20%, рис. 7).

Помітно поменшало в новинах лідерів “ДНР” та “ЛНР”, вони практично не згадуються, колишній лідер “ДНР” П.Губарев у жовтні мав 20 секунд синхрону. Про цивільне населення говорять частіше і переважно позитивно, проте їхня точка зору на події фактично відсутня. Тобто коментар у поданні конфлікту українськими телевізійними новинами надається однією стороною, що має створити враження ефективного контролю за ситуацією. Відомо, що телебачення Ізраїлю подібним чином висвітлювало збройні сутички в ході першої Інтифади [Handley, Ismail, 2010].

У травні 7% повідомлень потрапляли до новин з Інтернету, а у жовтні тільки 2%, тобто масштаби журналістики поголосок помітно скоротилися. Річ у тому, що влітку запрацювали прес-служби АТО, Ради національної безпеки і оборони, Міністерства внутрішніх справ, а також Інформаційного спротиву, і частка повідомлень від них становила 9%. Після трагедії з армією та добровольчими батальйонами під Іловайськом вочевидилося, що у повідомленнях цих служб відчутно представлені елементи пропаганди, за якої

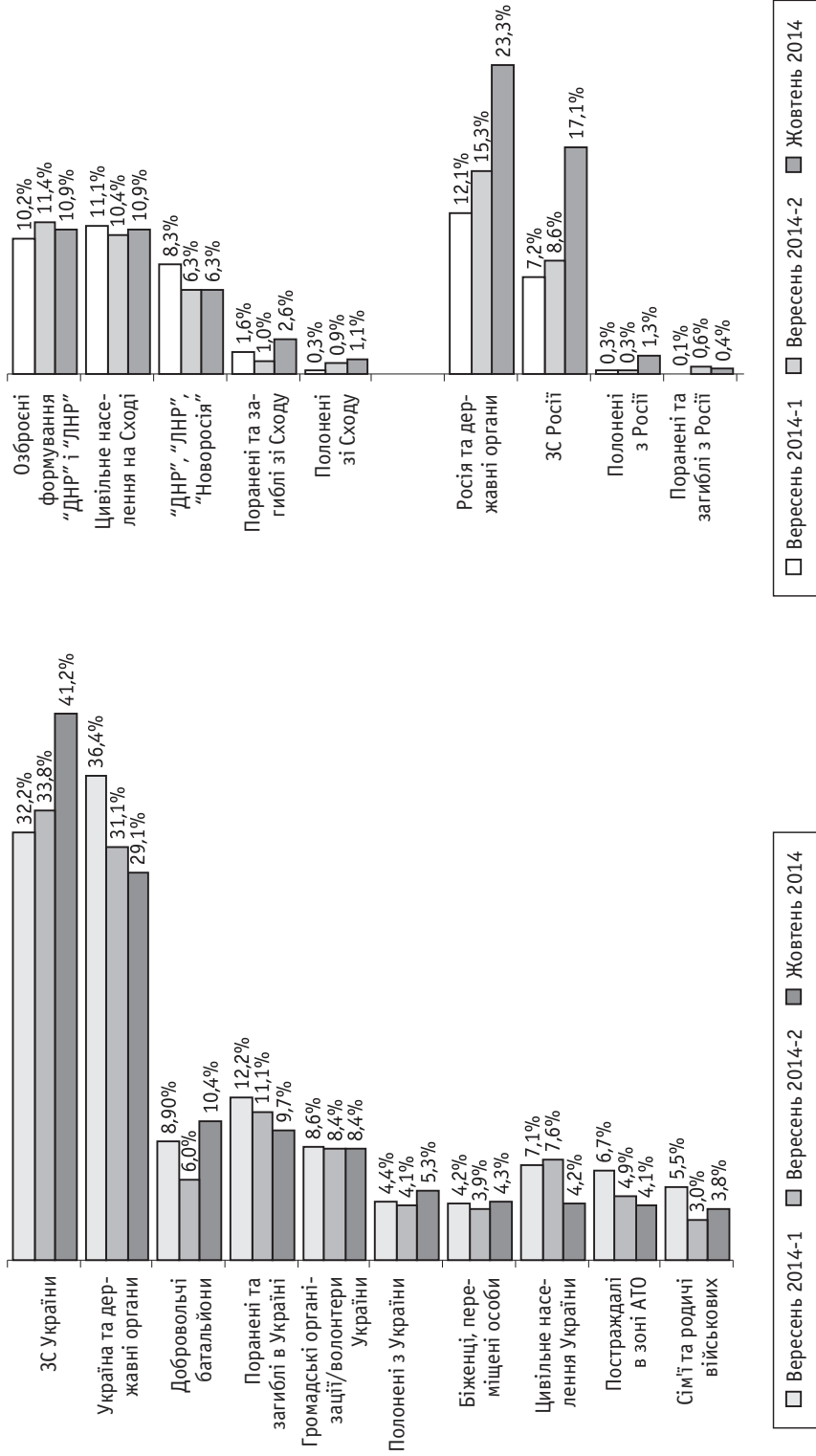

Рис. 6. Увага до учасників конфлікту у новинах українських телеканалів: 8–13 вересня, 22–27 вересня, 13–18 жовтня 2014 року (N = 759, 701, 686)

факти замовчують чи прикрашають. Так до журналістики відданості, представленої репортажами власних кореспондентів (53% у жовтні, частина з них, безумовно, становить професійну журналістику, яка вже дала шерег відмінних військових репортерів), і журналістики поголосків, долучилася журналістика пропаганди; пропорції між ним у змісті новин навряд чи є саме такими, але їхня присутність сумніву не викликає.

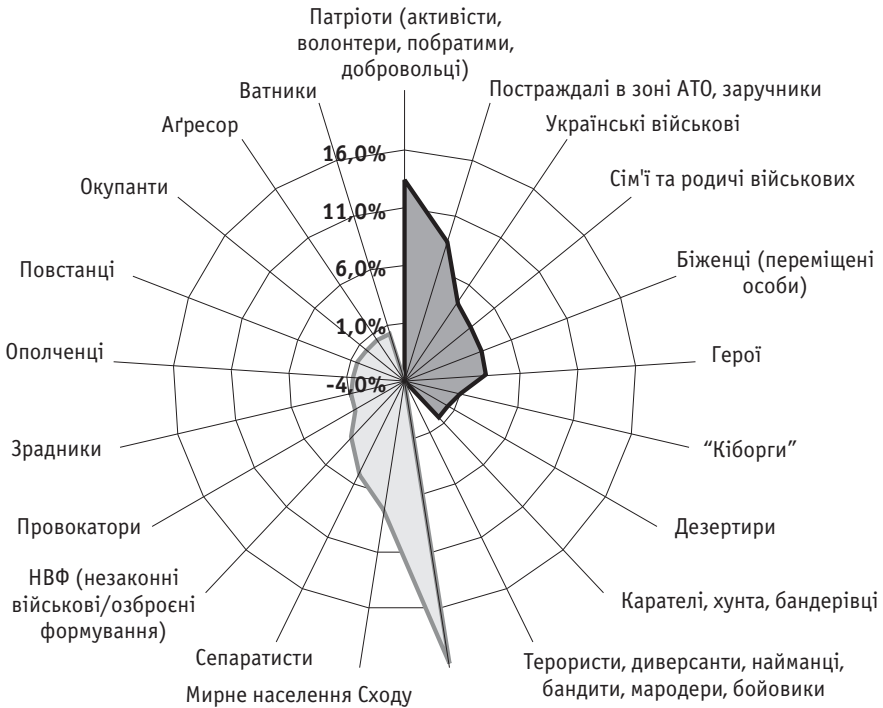

Рис. 7. Маркування учасників конфлікту в новинах: 13–18 жовтня 2014 року (N = 686)

Тільки за тиждень до голосування вибори законодавців стали у новинах подією, яка форматує медіа-реальність. Увага до них зросла до 13% повідомлень у вигляді головної теми та до 7% — у вигляді додаткової теми, тоді як наприкінці вересня було відповідно 4% та 3%, що помітно менше, ніж увага до президентських виборів. Найчастіше про них говорили в новинах “Інтера” (25%) та “ІСТV” (23%), а найменше — на “СТБ” (6%) (рис. 8). Новини, отже, подавали ці вибори як подію менш доленосну порівняно з виборами президента; очевидна асиметрія значущості, природа і джерело її такі складні за походженням, що вимагають утримуватися від поспішних і тому завжди поверхових чи банальних суджень. До того ж контент новин не дає матеріалу для формування обґрунтованих припущень про походження такої асиметрії значущості. Проте, знаючи про низьку явку на вибори, важко утриматися від констатації збігу між таким форматуванням новинами виборчої кампанії і настроями значної частини громадян, абсентеїзм яких став виразом недовіри до наявного восени 2014 року контингенту політиків і до політики загалом.

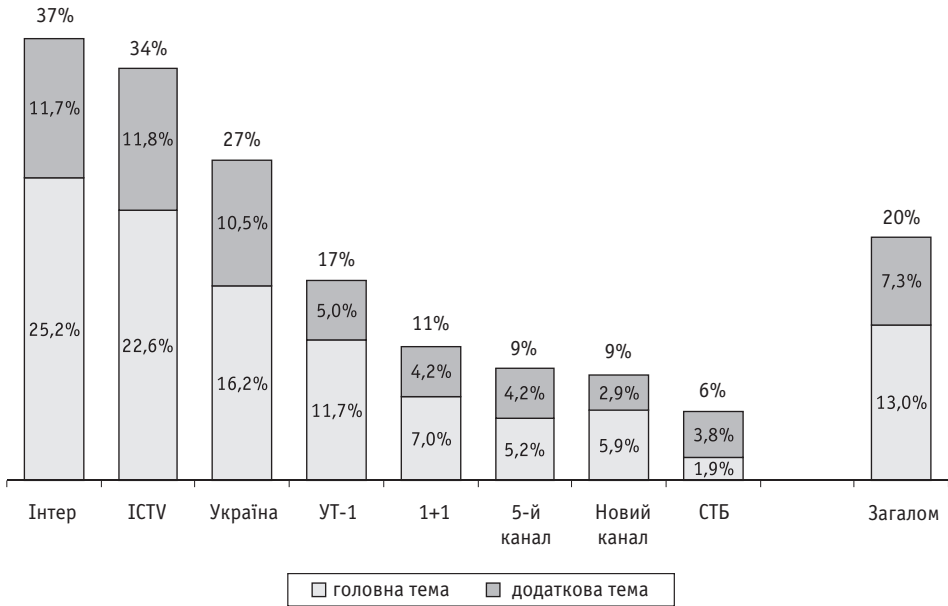

Рис. 8. Увага до парламентських виборів у новинах українських телеканалів: 13–18 жовтня 2014 року (N = 686 повідомлень про Україну)

За тиждень до виборів лише 11 з 29 партій, що конкурували за місця у Верховній Раді, згадувалися у новинах, а про добровольчі батальйони говорили частіше, ніж про деякі партії. Лідерами уваги до колективних політичних і громадських об'єднань були Опозиційний блок (7%) і ВО “Батьківщина” (5%), тоді як наприкінці вересня “ДНР” (4%), ВО “Батьківщина” та Партія регіонів (по 3%), а на початку місяця “ДНР” (6%), “ЛНР” (3%) та ВО “Батьківщина” (2%). При цьому Опозиційний блок оцінювався переважно позитивно, а влада отримувала більше негативних суджень від журналістів і політиків, вони адресувалися Кабінетові міністрів (43% усіх згадувань про суб'єкта) і місцевим органам влади (33%). Позитивні оцінки дістаються Україні в цілому – 13% (наприкінці вересня – 15%, на початку – 12%). Два місяці поспіль до політичних інститутів найкритичніше ставилися новини “Інтера” – у жовтні 38% усіх згадувань про інститути, у вересні 24% та 15% відповідно. Інакше кажучи, спрямована на владу політична антиреклама у новинах, практично відсутня у вересні, стрімко збільшується у передостанній тиждень агітації; переважно негативно представляли Радикальну партію Олега Ляшка (“1+1”) та Об'єднання “Самопоміч” Андрія Садового (“Інтер”), що маніфестує політичні преференції власників чи редакцій цих каналів.

Напередодні виборів підвищився обсяг синхрону політиків, надання якого у новинах є найефективнішим інструментом участі каналів у передвиборній кампанії, й сягнув 11 846 сек. (наприкінці вересня – 9 092 сек., на початку вересня – 11 061 сек.). Майже половина всього ефірного часу припадає на кількох персон: П.Порошенко (11%), А.Яценюк (7%), які очолюють коаліційні сили, представники прес-служб антитерористичної операції

А.Лисенко (9%), В.Селезньов (5%) і лідери опозиції Ю.Бойко (6%), Н.Шуфряч (5%) та О.Вілкул (5%), що наочно сигніфікує новинний формат як “вибори під час війни”.

Представники 11 партій і блоків з 29 внесених у бюлетень говорили у жовтні у прямому ефірі. У перебігу виборчої кампанії конфігурація розподілу синхрону в новинах, хоч і залишилася асиметричною на користь чинної влади, дещо змінилася на користь опозиційних сил. Якщо на початку та наприкінці вересня частка коментарів та висловлювань представників влади у шість разів перевищувала частку прямої мови тих, хто належить до опозиції (68% проти 11%, 72% проти 12% відповідно), то напередодні виборів — у 3,4 раза (64% проти 19%). Упродовж двох місяців синхрон політиків Опозиційного блоку поступально зростав з 1% на початку вересня й 10% наприкінці вересня до 16% перед виборами. Водночас синхрон представників “Народного фронту” скоротився з 19% наприкінці вересня до 12% у жовтні, представників Блоку П.Порошенка (без частки прямої мови президента) — з 9% до 4%, представників “Батьківщини” — з 13% на початку вересня до 5%. Синхрон політиків з Радикальної партії становив у жовтні 4%, “Сильної України” — 3%, “Самопоміч” — 2%, “Свободи” — 2% (див. табл.).

Таблиця

**Розподіл синхрону представників
основних політичних сил у новинах українських телеканалів:
8–13 вересня, 22–27 вересня, 13–18 жовтня 2014 року, %**

Політичні сили	Вересень 8–13	Вересень 22–27	Жовтень 13–18	Вересень 8–13	Вересень 22–27	Жовтень 13–18	Вересень 8–13	Вересень 22–27	Жовтень 13–18
	“УТ-1”			“1+1”			“ІНТЕР”		
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>	<i>10</i>
Президент	11%	11%	15%	14%	15%	19%	5%	23%	5%
Блок П.Порошенка	6%	6%		4%	9%	5%	4%	4%	4%
“Народний фронт”	8%	25%	13%	22%	26%	18%	8%	3%	1%
“Батьківщина”	47%	5%	2%	3%	2%		8%	10%	3%
Радикальна партія О.Ляшка			9%		4%			5%	15%
“Самопоміч”	1%		2%	1%			15%		
“Свобода”			6%			5%	2%		1%
Опозиційний блок							2%	16%	31%
“Сильна Україна”	2%			1%					6%
Інші	25%	53%	53%	55%	45%	53%	56%	39%	34%
<i>N</i>	1902	1048	741	1126	1084	911	1882	1017	2431

Закінчення табл.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	НОВИЙ КАНАЛ			“ІСТV”			“СТБ”		
Президент	26%	18%	13%	15%	9%	12%	25%	20%	25%
Блок П.Порошенка			5%	9%	7%	6%	7%	2%	7%
“Народний фронт”	11%		19%	11%	15%	15%	11%	24%	11%
“Батьківщина”		20%	17%	12%	11%	7%	5%	3%	5%
Радикальна партія О.Ляшка				9%			1%		1%
“Самопоміч”				3%	3%	2%	1%		1%
“Свобода”			6%		4%	4%			
Опозиційний бло”					2%	6%			
“Сильна Україна”	17%	12%	15%	2%	2%	8%	2%		2%
Інші	46%	50%	25%	39%	47%	40%	48%	51%	48%
<i>N</i>	122	154	308	1161	1201	1459	1206	639	776
	“Україна”			5-й КАНАЛ			В ЦІЛОМУ		
Президент	3%	3%	4%	18%	12%	19%	11%	11%	9%
Блок П.Порошенка	12%	20%	5%	9%	1%	4%	7%	9%	4%
“Народний фронт”	5%	15%	12%	12%	31%	17%	10%	19%	12%
“Батьківщина”	4%	2%	7%	1%	6%	1%	13%	5%	5%
Радикальна партія О.Ляшка	1%		2%				1%	1%	4%
“Самопоміч”	1%		6%	1%			4%	1%	2%
“Свобода”			1%			3%	1%	1%	2%
Опозиційний блок		27%	26%				1%	10%	16%
“Сильна Україна”	1%			2%			2%	1%	3%
Інші	73%	33%	37%	57%	50%	56%	50%	43%	43%
<i>N</i>	2603	2606	4196	1029	1277	1024	11061	9092	11846

Тим часом канали ніяк не демонстрували єдності в політичних перевагах, дотримуючись власної редакційної політики. Перший національний, “1+1”, “СТБ”, 5-й канал напередодні голосування не надавали новини як майданчик для висловлювань опозиційним політикам, розподіливши новинний синхрон переважно між представниками “Народного фронту” й

“БПП”. Натомість “Інтер” і “Україна” віддали спікерам Опозиційного блоку третину свого синхрону (31%, 26% відповідно), тоді як “ІСТV” — 6%. Представники “Сильної України” говорили переважно на Новому каналі (15% усього синхрону), “ІСТV” (8%), “Інтері” (6%), “Батьківщини” — на Новому каналі (17%), “Україні” (7%), “ІСТV” (7%), Радикальної партії О.Ляшка — на “Інтері” (15%), “УТ-1” (9%), “Самопоміч” — на “Україні” (6%), “Свободи” — на “УТ-1” (6%), “1+1” (5%) (див.: табл., а також рис. 9).

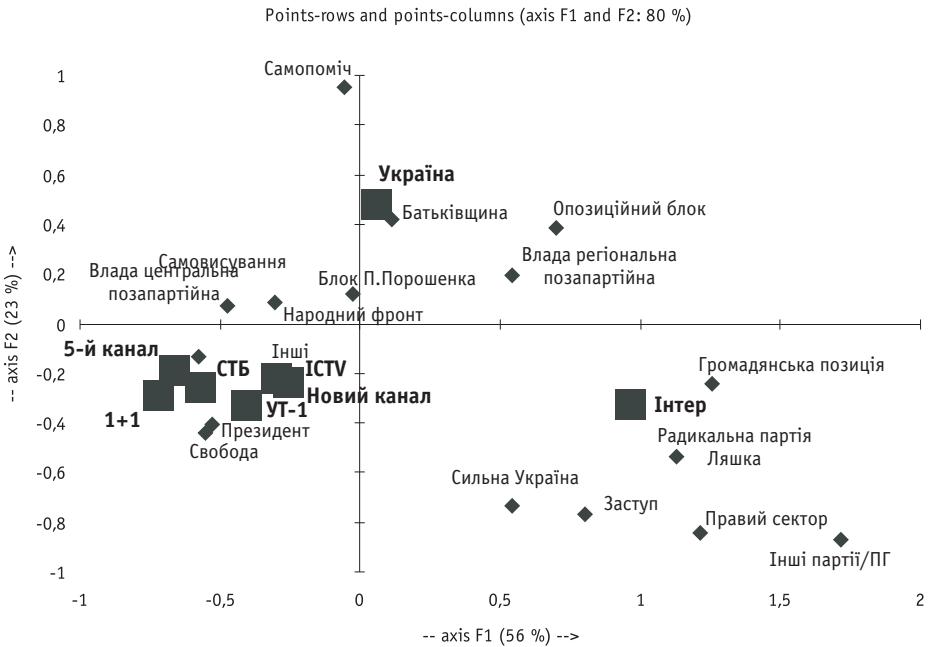

Рис. 9. Політичні переваги українських телеканалів: 13–18 жовтня 2014 року (N = 11846, correspondence analysis*)

* $\chi^2 = 6606,91$, значиме на рівні 0,050, критичне значення $\chi^2 = 137,705$, за $df = 112$

Назагал жовтневі новини провідних українських каналів виразно формують картину значно більшої сегментованості політичного поля зі зростанням активності різноманітних його агентів.

Завершальні констатації

Позачергові президентські та парламентські вибори в умовах збройного конфлікту та репрезентація їх у новинах схиляють до чотирьох, принаймні, висновків.

По-перше, моноmodalність і моновалентність медіа-ландшафту напередодні президентських виборів є продуктом переважно “журналістики відданості”, розбавленої неперевіреною інформацією з Твіттера та Фейсбука. Інформаційному супроводу конфлікту властиве гранично схематичне і, може, тому всеосяжне кліше “свої — чужі”, а за відсутності на війні найменших гарантій взаємної фізичної та моральної безпеки громадян і

військових іншої журналістики, здається, і бути не може. Відключення російських телеканалів і мінімізація присутності “інсургентів” та “коллабораціоністів” в українських теленовинах підтверджують таке правило. Російські новини в той самий час транслюються у Донецькій та Луганській областях і говорять суто про “фашистів і бандерівців”, яким протистоять ополченці, які “виступили проти зла, що піднялося у Києві” і рушило у східні регіони. Тобто Україна постає у них не стільки як простір соціальної аномалії, яка підлягає виправленню, скільки як простір асоціальності взагалі — явно невипадковий продукт багаторічного досвіду російської індустрії пропаганди у формуванні офіційного сприйняття та інтерпретації подій.

При цьому масова свідомість комфортно розміщується у такому ж анахронічному розрізненні. В інтерв'ю окремих пересічних громадян Сходу, що їх подавали у прайм-тайм в Україні, фігурує та сама діада “ми — вони” в однозначному етичному забарвленні із чітко розподіленими інвективами — претензія на автохтонність, несумісну з рештою держави. А в Росії респонденти в опитуваннях масово підтримали і анексію Криму, і “допомогу Росії співвітчизникам” зброєю на Сході України, підтверджуючи актуальність конфліктної опозиції, а рівною мірою визнаючи випадковість існування певних територій у складі України. І вже не встановити, чи то “журналістика відданості” в Україні, значною мірою вимушена, і свідомо та керована тотальність пропаганди в Росії так формують масову свідомість, чи то вони, своєю чергою, програмуються відповідними уявленнями та інтерпретаціями, що дивовижно долають соціальні та освітні відмінності між індивідами, набуваючи статусу найпоширеніших. Залежні й незалежні інтерпретатори вимушені або обирати між цими двома опціями, або намагатися окреслити можливі симбіотичні сполучення їх, або допускати їхнє паралельне співіснування, щодо обов'язковості чи необов'язковості якого поки що не вдається запропонувати обґрунтованих гіпотез.

По-друге, на відміну від президентських парламентські вибори підвищили градус політичного життя і чіткіше виявили неоднорідність політичних уподобань громадян. Напередодні виборів до вищого законодавчого органу медіа-реальність у новинах помітно диференціюється як через відновлення політичної дихотомії “влада — опозиція”, так і внаслідок притаманних населенню політичних преференцій. Відповідно диференційованішими постали й політичні упередження каналів, які, безумовно, реагували на помітну неоднорідність намірів та установок виборців щодо підтримки певних партій, а протилежні позиції були представлені новинами “1+1” та “Інтера”. На користь представників влади зросла асиметрія в увазі до неї та самопроголошеної до результатів виборів опозиції, асиметрія у синхроні також відтворилася, більш помітна за місяць до виборів, але напередодні менш виразна. Присутність в новинах спрямованої переважно проти влади політичної антиреклами, доповненої великим синхронним представників Опозиційного блоку, стала актом реабілітації попередньої влади. Опозиційний блок, “Сильну Україну” і Комуністичну партію України підтримали 16,42% тих, хто заповнив бюлетені. Тобто кожний

шостий громадянин вважає і переконаний, що у 2010–2013 роках представники цих політичних сил, маючи більшість у парламенті та повноту виконавчої влади, все робили так як треба, і їм нема чого соромитися, або вибирає “менше зло” — знак неподоланої, а можливо, і нездоланної впродовж життя одного чи кількох поколінь різниці у сприйнятті та інтерпретації світу політики, напрямів внутрішньої еволюції державних інституцій, доцільності приєднання до привабливих наддержавних структур і майже культурно-цивілізаційних підстав взагалі.

По-третє, дані моніторингу новин 2014 року, котрі, як відомо, перебувають в комбінаторному спорідненні із реальністю, дають підстави для певних тверджень. У соціумі в екстраординарному стані повсякденні та наукові визначення, розрізнення, розмежування та їхні сигніфікації, що були — чи здавалися — релевантними в нормалізованій ситуації, помітно втрачають ідентифікаційний потенціал, а соціальна матерія форматується вкрай незвично. Отже, відтепер актуалізується і впродовж певного, але невизначеного часу відтворюватиметься нова і злободенна її текстура, яку доречно називати гетерогенною соціально-політичною зборкою і яка являє собою сукупність складок — неоднорідних за різними ознаками об’єднань, сполучень, фігурацій індивідів з притаманними їм світоглядними і буденними, іноді напрочуд стійкими, уподобаннями, орієнтаціями, упередженнями, дискурсивними практиками та оцінками. Ось вона:

- Складка *державної законодавчої і виконавчої влади різного рівня*, вищі структури якої тільки після 26 жовтня 2014 року, дати проведення виборів до Верховної Ради, були повністю легітимовані демократично проведеними виборами, нижчі перебувають в очікуванні зменшення асиметрії в повноваженнях і ресурсах, а всі її інститути та організації підлягають оновленню у процесі люстрації та реформ. Неоголошена війна поставила перед владою проблеми такого рівня складності, відповідати якому неймовірно важко, якщо взагалі можливо. І це природно генерує підвищену увагу, недовіру і навіть підозри з боку громадськості та опонентів до її, влади, дій.
- Складка *унітарності*, що охоплює гарячих і поміркованих прихильників єдності країни, її територіальної цілісності, тих, хто прихильний до загальнолюдських цінностей, прав і свобод і хто утворює соціальну базу нової влади, щодо якої зберігаються як завищені очікування та надії, так і готовність і здатність контролювати її дії; це — складка поширення практик альтруїзму та активності.
- Складка *індиферентності*, байдужості і відчуженості, відсутності інтересу до політики, неучасті у виборах, зосередженості індивідів на собі.
- Складка *колабораціонізму*, свідомого співробітництва громадян, військових, міліціонерів, державних службовців різного рівня із зовнішнім агресором, а також матеріально-фінансова допомога йому.
- Складка *компромісу*, “*реалполітики*”, яку утворюють носії установки на пошук засад і умов толерантного співіснування політичних сил і громадян, що різняться за світосприйняттям і бажаним майбутнім.

- Складка *реставраційних настроїв та дій*, носіями та суб'єктами яких є громадяни, не згодні із результатами подій 2014 року, переконані у дієвості попередньої практики владарювання і необхідності повернення до неї, не ладні підтримувати дії нової влади і в більшості своїй демонструють пристосувальну до обставин або вичікувальну поведінку; це ті, хто на виборах до Верховної Ради підтримав Опозиційний блок; складка, в межах якої допустимі як саботаж виконання управлінських рішень, так і прояви некомпетентності і непрофесіоналізму.
- Складка *інсургентів* — озброєних супротивників влади, частина яких прибула із сусідніх держав чи псевдодержавних утворень.
- Складка *страждання* (мізерабілізму), біженці та переселенці, що втратили житло і роботу, а також потерпілі під час військових дій, сім'ї загиблих українських солдатів, офіцерів, цивільних, поранені та покалічені.
- Складка *непідконтрольної території*, влада і цивільне населення тих фрагментів Донецької та Луганської області, які перебувають по той бік роз'єднання військових за Мінською угодою. Здебільшого люди там вважають себе приниженими і ображеними лютневими подіями в Києві, відчувають загрозу з боку радикально налаштованих “націоналістів” і кажуть про це, не вважають нинішню Україну своїм “домом”, визнають законним відділення від решти країни, а в ополченнях та інсургентах убачають гарантів захищеності.
- Складка *втраченої території* — Крим, фантомний біль України, який підживлюють мрії та ілюзії про відновлення статус-кво 1954 року.

По-четверте, новини орієнтуються на лідерів передвиборчих перегонів і тих, хто, як у випадку М.Добкіна чи Опозиційного блоку, активно створює інформаційні приводи. Вже після реєстрації кандидатів і перших рейтингових замірів популярності було зрозуміло, що у травні 2014 року вибір громадяни робитимуть між П.Порошенком і Ю.Тимошенко, а у жовтні прихильники влади — між Блоком П.Порошенка і “Народним фронтом” на чолі з прем'єр-міністром А.Яценюком. І новинні програми відтворювали цю ситуацію, скоригувавши її згідно з установками редакційної політики. Водночас збройний конфлікт немовби наклав заборону на “чорний піар” у травні: претенденти у публічних заявах не заторкують, за поодинокими випадками, програм, політичного минулого і сьогодення конкурентів, а в новинах нечисленні сумнівні й негативні оцінки адресовані лише окремим політикам. Проте у жовтні 2014 року критика влади та відповідних партій звучить набагато гучніше та агресивніше. Тобто у президентській кампанії канали немовби забули, що вони є бізнесовими структурами, а у парламентську кампанію — згадали. Стало очевидним, що взаємодії влади й медіа-ринку вимагають виваженого коригування правил у нових умовах й безумовного залучення до публічних обговорень ідеї свободи слова з аргументуванням або непорушності цього принципу, або обставин чи термінів його обмеженої імплементації.

Джерела

Bell M. The death of news / Martin Bell // War, Media & Conflict. — 2008. — Vol. 1 (2). — P. 221–231.

Bolt N. The violent image: Insurgent propaganda and the new revolutionaries / Neville Bolt. — New York : Columbia University Press, 2012. — 429 p.

Goddard P. Patriotism meets plurality: reporting the 2003 Iraq War in the British press / Peter Goddard, Piers Robinson, Katy Parry // War, Media & Conflict. — 2008. — Vol. 1 (1). — P. 9–30.

Handley R.L. Territory under siege: 'their' news, 'our' news and 'ours both' news of the 2008 Gaza crisis / Robert L. Handley, Amani Ismail // War, Media & Conflict. — 2010. — Vol. 3 (3). — P. 281.

Melki J. The interplay of politics and culture in news framing of Middle East wars / Jad Melki // War, Media & Conflict. — 2014. — Vol. 7 (2) — P. 165–186.

Ruigrok N. Journalism of attachment and objectivity: Dutch journalists and the Bosnian War / Nel Ruigrok // War, Media & Conflict. — 2008. — Vol. 1 (3). — P. 293–313.

Rusciano F.L. The 'right to know vs knowing what's right': tabloid ethics and news reporting in the Iraq War / Frank Louis Rusciano // War, Media & Conflict. — 2010. — Vol. 3 (3). — P. 245–260.